
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 336.225.68+343.37](477)

В. Г. Боронос, д. е. н., професор,
І. В. Тютюник, к. е. н., доцент,
Ж. О. Кобець, студентка

**МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА
ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ**

Анотація. Узагальнено теоретико-методологічні засади впливу тіньового сектору на фінансовий потенціал території. Здійснено аналіз фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва з врахуванням тіньової складової у розрізі основних видів економічної діяльності, визначено обсяги податкових втрат від тіньової економіки України. Запропоновано основні напрямки удосконалення інструментарію управління фінансовим потенціалом території в умовах тінізації економіки.

Ключові слова: тінізація економіки; фінансовий потенціал території; фінансовий потенціал суб'єктів підприємництва; податковий розрив; детінізація.

В. Г. Боронос, д. э. н., професор,
И. В. Тютюнык, к. э. н., доцент,
Ж. А. Кобец, студентка

**МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОЦЕНИВАНИЯ ВЛИЯНИЯ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА
ФИНАНСОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТЕРРИТОРИИ**

Аннотация. Обобщены теоретико-методологические основы влияния теневого сектора на финансовый потенциал территории. Осуществлен анализ финансового потенциала субъектов предпринимательства с учетом теневой составляющей в разрезе основных видов экономической деятельности, определены объемы налоговых потерь от теневой экономики Украины. Предложены основные направления совершенствования инструментария управления финансовым потенциалом территории в условиях тенизации экономики.

Ключевые слова: тенизация экономики; финансовый потенциал территории, финансовый потенциал субъектов предпринимательства; налоговый разрыв; детенизация.

V. G. Boronos, Doctor of Economics,
Professor,
I. V. Tiutiunyk, Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor,
Zh. O. Kobets, Student

**METHODOLOGICAL SUPPORT FOR ESTIMATING OF INFLUENCE OF SHADOW ECONOMY ON
THE FINANCIAL PATENTIAL OF THE TERRITORY**

Abstract. The theoretical and methodological principles of the influence of the shadow sector on the financial potential of the territory are generalized. The analysis of the financial potential of business entities taking into account the shadow component in terms of the main types of economic activity is analyzed. The volumes of tax losses from the shadow economy of Ukraine were determined. The main directions of improvement of the financial resources management tools in the conditions of economic shadowing are proposed.

Keywords: shadow economy; financial potential of the territory; financial potential of business entities; tax gap; de-shadowing.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Актуальність теми дослідження. Стійке зростання рівня добробуту населення та підвищення ефективності суб'єктів підприємництва є основою національної безпеки та єдності країни. Однак, в умовах політичної нестабільності та коливань ринкової кон'юнктури стає очевидним зростання тіньового сектору економіки. Збільшення масштабів тінізації не контрольованим шляхом стимулюють деструктивні процеси в усіх галузях та сферах економіки, сприяють викривленню соціально-економічних результатів, суттєво перешкоджаючи проведенню якісних реформ.

Постановка проблеми. Необхідність подальшого, змістовного розгляду процесів тінізації обумовлена існуванням негативних факторів впливу на фінансовий потенціал території, що є висхідним критерієм у забезпеченні ефективного та збалансованого функціонування держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесів тінізації економіки з теоретичної та практичної точки зору було висвітлене у працях таких вітчизняних науковців як: О. І. Барановський, З. С. Варналій, В. М. Бородюк, Я. Я. Пушак, О. Д. Ладюк, Т. І. Приходько, І. С. Вінничук, С. О. Баранов, П. А. Дадашов та інші. У той же час, оцінку впливу тіньового сектору на соціально-економічний потенціал території здійснювали В. Г. Боронос, І. О. Іртищева, Е. М. Лібанова, Р. А. Прокопенко та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних причин та наслідків існування тіньового сектору, що крізь призму оцінки обсягу податкових втрат країни за рахунок тіньової економіки дозволить запропонувати основні напрямки детінізації, з метою зростання фінансового потенціалу території.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі функціонування економіки України, ефективному та динамічному її розвитку, входженню до світового співтовариства перешкоджає існування тіньової її складової. Численні проблеми, які притаманні фінансовому сектору внаслідок поширення тіньової діяльності, спотворюють макроекономічні показники, перешкоджають зростанню та стабілізації національної економіки. Саме тому існує потреба якісної та кількісної оцінки впливу тіньової економіки на фінансовий потенціал території [9].

Дослідження тіньових процесів економічної діяльності знайшло своє відображення у роботах широкого кола як зарубіжних так і вітчизняних вчених, однак аналіз наукової літератури виявив наявність різних методичних підходів до визначення сутності поняття «тіньова економіка». На нашу думку, враховуючи загальноповсюдність даного поняття, в сучасних умовах, доцільно розглядати тіньову економіку з різних позицій:

1. Юридичний (правовий) підхід: головним критерієм є незаконний характер діяльності, тобто поза межами офіційного законодавства.
2. Економічний підхід: тіньова економіка визначається як виробництво приховане від сплати податків, тобто ухилення від оподаткування або операції спрямовані на мінімізацію податків.
3. Статистичний підхід передбачає неврахування господарської діяльності органами статистики і, відповідно, не включення до складу ВВП.
4. Соціологічний підхід: характерною особливістю цього підходу є підвищена увага до соціальних моментів, неекономічної мотивації, до суспільного статусу учасників тіньової економіки [13; 14].
5. Комплексний підхід полягає у симбіозі та логічному узагальненні всіх розглянутих підходів. З цієї точки зору «тіньова економіка» представляє собою соціально-економічні відносини з приводу не контрольованого суспільством виробництва, розподілу, обміну і споживання товарно-матеріальних цінностей, а також використання майна або прав власності в корисливих особистих і групових інтересах, що приховуються від органів державного управління, самоврядування та громадськості, учасниками яких є окремі громадяни, чи соціальні групи [5].

Структура тіньової економіки вирізняється своєю складністю та різноплановістю (Табл.1). Зв'язки між її окремими елементами утворюють цілісну систему, яка обґрунтовується такими положеннями:

- структурованість (наявність стійких внутрішніх зв'язків і відносин усередині тіньової економіки, що забезпечують її цілісність);
- загальна поширеність (притаманна кожній економічній системі незалежно від її типу) та подвійний характер (наявність як конструктивних, так і деструктивних елементів);

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- неможливість чіткого визначення її обсягів та масштабів (тісне переплетення з офіційною економікою);
- мережевий характер тіньових структур (поширення у просторі і часі);
- висока мотиваційність (одержання додаткових прибутків)[2; 17].

Таблиця 1

Структура тіньової економіки відповідно до економіко-статистичного підходу

Вид	Сутність	Суб'єкти
Прихована	– законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків; – легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг	тіньовики-господарники, тобто підприємці, комерсанти, фінансисти, банкіри, промисловці
Неформальна	– діяльність з виробництва продукції в домашніх господарствах, яка не реєструється, не підлягає оподаткуванню; – утворюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг незареєстрована діяльність осіб, що є такою внаслідок економічних і правових обставин у країні	дрібні власники, наймані робітники, дрібні та середні державні службовці
Нелегальна (кримінальна, підпільна)	– заборонені законом види діяльності (корупція, наркото торгівля, торгівля зброєю тощо)	кримінальні особи, діяльність яких пов'язана з використанням їхнього офіційного статусу (службового становища)

Джерело: [3; 5; 17] узагальнено авторами

Зауважимо, що окрім негативного впливу існування тіньового сектору має й позитивні аспекти, серед яких науковці виділяють:

- забезпечення зайнятості населення та зростання споживчого попиту;
- збільшення доходів підприємств та населення;
- акумуляція тимчасово вільних коштів;
- можливості з реалізації підприємницького потенціалу;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів за рахунок економії витрат;
- механізм соціальної, трудової, професійної мобільності [4].

Найбільш прийнятними та максимально наближеними до розрахунків відповідних міжнародних організації вважаються Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки від 18 лютого 2009 року №123, затверджені Міністерством економічного розвитку та торгівлі України. Зазначена методика використовує п'ять підходів до оцінювання тіньового сектору, а саме: «витрати населення – роздрібний товарооборот», «фінансовий метод», «монетарний метод», «електричний метод», «метод збитковості підприємств». Станом на 2018 рік якісних змін зазнав розрахунок двох показників: «витрати населення – роздрібний товарооборот» та «монетарний метод». Зауважимо, що використання останнього методу для країн з трансформаційною економікою є суперечливим, оскільки вони характеризуються процесами приватизації, високими темпами інфляції тощо, які не включаються при розрахунку.

На нашу думку, потребує актуалізації електричний підхід, оскільки він не враховує інноваційного фактору, пов'язаного з енергозбереженням у зв'язку з підвищенням вартості енергоносіїв та використання альтернативних джерел енергії [2; 3].

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в національній економіці розраховується шляхом зведення оцінок за всіма вищеперерахованими методами (окрім методу збитковості підприємств) в узагальнений показник.

Оцінивши запропоновані методи розрахунку рівня тінізації економіки у теоретичному аспекті визначимо природу тіньових фінансових потоків.

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що ключовими формами прояву тіньових процесів властивих для України є: тіньова зайнятість населення, масове розкрадання власності

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

та природних ресурсів, торгівля інтелектуальною власністю, приховування реальних прибутків підприємств та доходів громадян, нелегальне виробництво та тіньове ціноутворення тощо.

У свою чергу, основними факторами, що сприяють розвитку тіньової економіки та впливають у подальшому на фінансовий потенціал території є економічні, серед них: фактор оподаткування (складність податкової системи, рівень податкового навантаження та податкових втрат, необґрунтовані податкові пільги), інфляційні процеси, рівень розбалансованості між різними секторами економіки [11].

Уникаючи сплати податків, підприємці максимізують свій прибуток мінімізуючи витрати, до яких природно віднесені і податки, і в цей же час зберігають попит на товар. Таким чином, зростає обсяг податкових втрат, тобто різниці між податками і зборами, що повинні сплатити платники, і тими платежами, які фактично надійшли до бюджету.

Точно визначити розмір податкових розривів або податкових втрат досить складно, тим не менш використовують такий підхід: спочатку розраховують обсяги діяльності, яка не оподатковується через певні причини, потім – визначають суму податку, що була б сплачена до бюджету в разі декларування операцій у повному обсязі [6].

Результати проведених розрахунків представлено у Таб. 2.

Таблиця 2

Обсяги податкових втрат від тіньової економіки в Україні за період 2013-2017 рр.

Роки	Номінальний ВВП, млн. грн.	Податкові надходження до зведеного бюджету, млн. грн.	Рівень тіньової економіки, %	Рівень податкового навантаження, %	Обсяги податкових втрат, млн. грн.
2013	1454931	353 968	35	24,3	123888,8
2014	1566728	367511,9	43	23,5	158030,1
2015	1979458	507635,9	40	25,6	203054,4
2016	2383182	650781,7	35	27,3	227773,6
2017	2982920	828158,8	32	27,8	265010,8

Джерело: розраховано авторами на базі [7; 12]

Аналізуючи отримані значення, можна стверджувати про стійке зростання обсягів як податкових надходжень, так і податкових втрат, які у 2017 році становили 828158,8 млн грн та 265010,8 млн грн відповідно. Зауважимо, що зростання рівня податкового навантаження, яке спостерігається в Україні скорочує дохід, що є у розпорядженні домогосподарств та суб'єктів підприємництва, змушує шукати нові джерела надходжень і відповідно породжує бажання працювати у тіньовому секторі. Однак, згідно деяких досліджень взаємозв'язок між оподаткуванням і масштабами тіньової економіки не настільки прямий: чим вище рівень податкового навантаження, тим менші обсяги ухилення від сплати і відносні розміри тіньового сектору [15].

На Рис. 1 відображено динаміку частки податкових втрат від тіньової економіки до ВВП.

За результатами розрахунків можна зробити висновок про те, що максимального значення показник досяг у 2015 р. (10,26%), а надалі прослідковуються динаміка до зниження рівня податкових втрат від тіньової економіки, що в цілому є позитивним.

Зважаючи на те, що тінізація економіки є вагомою складовою сучасного суспільного господарства України, відсутність сформованої системи показників, що враховувала б широкий спектр чинників, у тому числі й податкові втрати, за принципом впливу на фінансовий потенціал території ускладнює загальну оцінку розвитку національного виробництва.

Аналіз особливостей тіньових процесів доцільно здійснювати за основними складовими фінансового потенціалу, а саме: фінанси держави, суб'єктів підприємництва, грошово-кредитних організацій, домогосподарств.

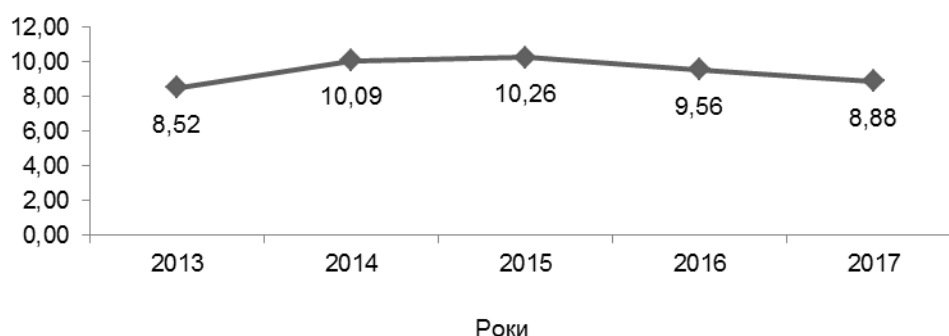
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Рис. 1 Відношення податкових втрат від тіньової економіки до ВВП за період 2013–2017 рр., % (розраховано авторами на основі [7; 12])

Важливе значення має показник чистого фінансового потенціалу, який на протипагу розрахунків державних органів, не враховує ті фінансові потоки, які дублюються, а отже, демонструє фактичний розмір фінансового потенціалу.

Розглядаючи чистий фінансовий потенціал суб'єктів господарювання слід брати до уваги лише отримані ними доходи від реалізації товарів, робіт, послуг. При цьому самі доходи слід брати не повністю, а лише в частині доданої вартості. Залучені кредити не враховуємо, оскільки вони мають зовнішнє джерело походження.

Формула розрахунку фінансового потенціалу з врахуванням розвитку в узагальненому вигляді представляє собою добуток чистого фінансового потенціалу на коригуючий коефіцієнт (k_{xy}), що представлено у формулі 1.

$$k_{xy} = \frac{\overline{\text{ВВП}}_x \times k_x}{\overline{\text{ВВП}}_y \times k_y}, \quad (1)$$

де k_{xy}	–	коригуючий коефіцієнт, що враховує рівень тіньової економіки країни;
$\overline{\text{ВВП}}_x$	–	середнє значення ВВП на душу населення в західноєвропейських країнах, дол. США;
$\overline{\text{ВВП}}_y$	–	середнє значення ВВП на душу населення в Україні, дол. США;
k_x	–	середній коефіцієнт тіньової економіки в західноєвропейських країнах;
k_y	–	середній коефіцієнт тіньової економіки в Україні [4].

Для розрахунку середнього значення ВВП на душу населення в західноєвропейських країнах обрано п'ять країн-членів Європейського Союзу, а саме: Німеччина, Франція, Італія, Чехія, Польща. Коефіцієнт тіньової економіки цих країн протягом 2013-2017 рр. коливався від 7% до 30%, відповідно, середнє значення становить – 18%. Отримані результати розрахунку представлено на Рис. 2.

Таким чином, чистий фінансовий потенціал суб'єктів підприємництва виявляє чітку тенденцію до зростання, причому його обсяг з урахуванням тіньового сектору є значно більшим. У 2017 році він становить близько 2979,6 млрд. грн. Варто підкреслити, що фінансовий потенціал розрахований на основі коригуючого коефіцієнта з кожним роком посилює свій відрив від реальних показників, що зумовлено випереджаючим рівнем розвитку європейських країн та стійким зростанням обсягу їх ВВП. На протипагу, ситуація в Україні характеризується поступовим скороченням показника ВВП, що припадає на душу населення, а надто зважаючи на зростання курсу національної валюти.

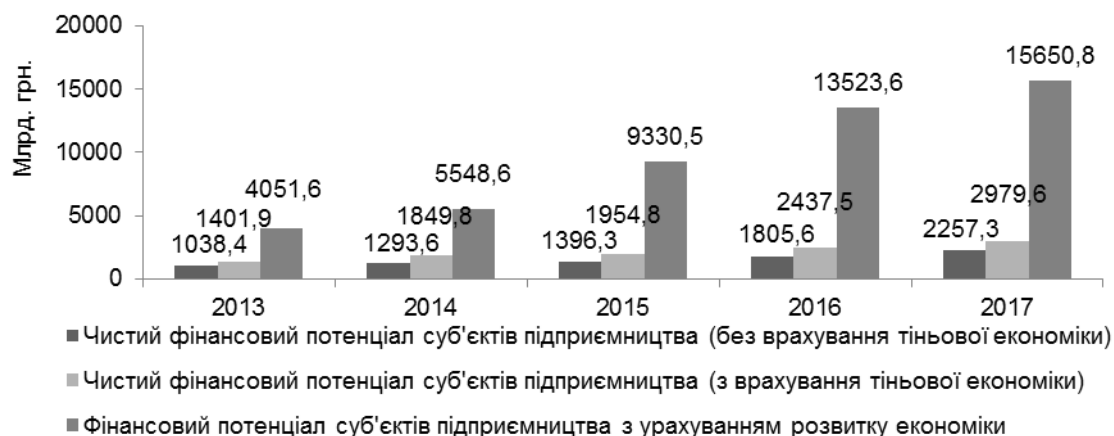
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Рис. 2 Оцінка фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва за період 2013-2017 рр., млрд. грн. (розраховано авторами на основі [1;7; 8])

На Рис. 3 відображено фінансовий потенціал з урахуванням тіньової економіки у розрізі видів економічної діяльності.

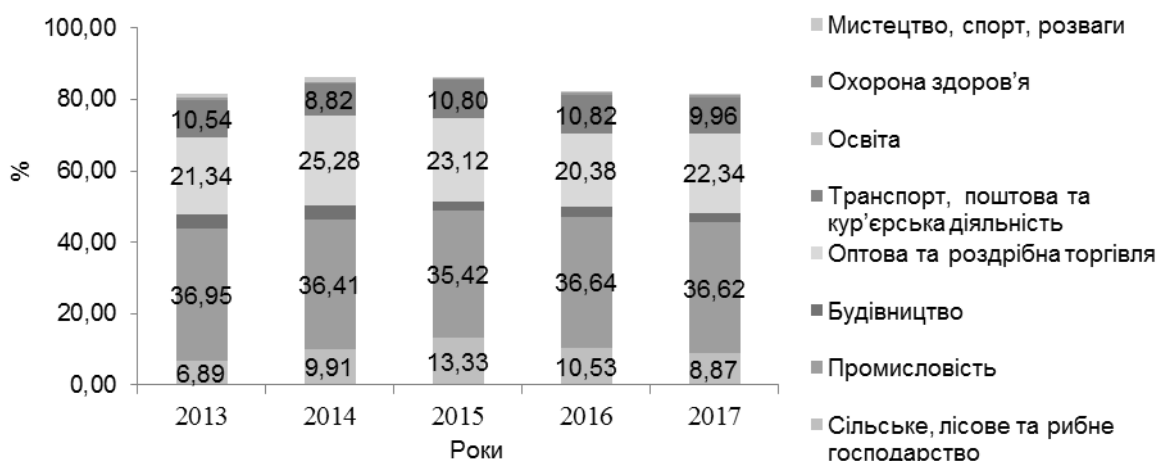

Рис. 3 Фінансовий потенціал з урахуванням тіньової економіки у розрізі видів економічної діяльності за період 2013-2017 рр., % (розраховано авторами на основі [7])

Отже, значна частка фінансового потенціалу належить промисловості (36,6% у 2017 р.), причому у її обсязі спостерігається збільшення частки переробної промисловості над видобувною, що свідчить про можливість формування більшого обсягу доданої вартості, оптовій та роздрібній торгівлі (22,3%), а також транспортній галузі (близько 10%). Досить низькими залишаються показники освіти (0,1%), мистецтва (0,4%) та охорони здоров'я (0,5%).

Проведені розрахунки дозволяють стверджувати, що на шляху до зниження рівня тіньової економіки варто забезпечити:

1) активізацію споживчого попиту в легальному секторі економіки (захист внутрішнього ринку від іноземного виробника, підвищення частки виробництва високотехнологічної продукції, що створюватиме більшу додану вартість, інноваційна модернізація провідних галузей);

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

2) створення механізмів трансформації капіталу з тіньового сектора у легальні галузі економіки (розвиток фондового ринку та удосконалення податного та митного законодавства);

3) підвищення конкурентоспроможності (збільшення частки місцевих бюджетів, обмеження впливу монополій та підвищення ефективності органів державної влади у сфері захисту конкуренції);

4) створення сприятливого інвестиційного клімату.

Крім того, одним із основних завдань детінізації має стати зниження податкових втрат, що можна досягти шляхом формування додаткових мотивів та стимулів для відкритої діяльності суб'єктів підприємництва (спрощення податкової системи, використання прогресивних ставок тощо).

Механізм реального зростання фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва, за рахунок переведення капіталу з тіньового сектору до легального має базуватися на:

– оцінці зростання зайнятості населення;

– оцінці зміни рівня доходів населення та обсягу ВВП у розрахунку на одну особу;

– визначенні темпів зростання прибутків підприємств, що діють у легальному секторі економіки;

– визначенні темпів зростання податкових надходжень до державного бюджету тощо [16; 18].

Висновки. Здійснити ефективний аналіз економіки на макро- і мікро- рівнях, ухвалити дієві управлінські рішення без врахування тіньового сектору досить складно, особливо зважаючи на диференційовану організаційну структуру цих грошових потоків, невизначеність позитивних або негативних впливів на фінансовий потенціал окремої території чи країни в цілому. На основі існуючої наукової літератури у статті було узагальнено теоретико-методологічні засади впливу тіньового сектору на фінансовий потенціал території, запропоновано сформулювати систему показників оцінки впливу тіньових потоків на розвиток фінансового потенціалу територій, з урахуванням фінансово-економічних, природо-ресурсних та соціальних факторів, що матиме методичне та практичне значення у питанні оцінки фінансового потенціалу.

Література

1. Tradingeconomics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tradingeconomics.com>.
2. Баранов, С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки : організаційно-правовий аспект : дис. кан. наук з держ. управ. / С. О. Баранов. – К., 2018. – 242 с.
3. Баранов, С. О. Тіньова економіка : сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // Механізм державного управління. – 2015. – № 3. – С. 47-54.
4. Боронос, В. Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці : методологія і практика управління : дис. доктора економ. наук : 26.10.12 / В. Г. Боронос. – Суми, 2012. – 434 с.
5. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналій. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
6. Вдовиченко, А. М. Податкові розриви : теорія та можливості імплементації в Україні / А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький // Економічна наука. – 2013. – № 8. – С. 17-21.
7. Економіка України : статистина інформація [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance>.
8. Економічна діяльність : діяльність підприємств [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Ладюк, О. Д. Характеристика тіньової економіки в Україні / О. Д. Ладюк // Економіка та держава. – 2017. – № 8. – С. 32-34.
10. Лейфура, М. В. Вплив тіньової економіки на інноваційно-інвестиційний розвиток підприємництва / М. В. Лейфура, І. І. Мазур // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4 (53). – С. 86-93.
11. Леонова, О. О. Сутність та місце тіньової діяльності підприємств в структурі економіки / О. О. Леонова // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 2 (176). – С. 18-24.
12. Надходження податків та зборів [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-pokazniki-roboti/nahodjennya-podatki-i-zboriv>.
13. Подмазко О. М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України : дис. кан. економ. наук / О. М. Подмазко. – Одеса, 2015. – 225 с.
14. Попович, В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с.
15. Серебрянський Д. М. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України / Д. М. Серебрянський, А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький. – Ірпінь : НДІ фінансового права, 2015. – 31 с.
16. Скорук, О. В. Тіньова економіка : сутність, причини виникнення та шляхи подолання / О. В. Скорук // Економіка та управління національним господарством. – 2017. – №11. – С. 127-131.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

17. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд. : С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 152 с.

18. Тіньова економіка : світові тенденції та українські реалії : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. / редкол. : В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. І. Шакур та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 448 с.

19. Хом'як, М. С. Особливості тіньової економіки у фінансовому просторі України / М. С. Хом'як // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – С. 96-99.

Надійшла 15.11.2018